

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV POLITOLOGIE

Bakalářská práce

Antonín Handl

Jan Mertl a koncepce „autoritativní demokracie“

Jan Mertl and the Concept of „Authoritative Democracy“

Praha 2017

Vedoucí práce: Doc. Milan Znoj, Csc.

Rád bych tímto poděkoval Doc. Milanu Znojovi, Csc. za vedení práce, mnoho cenných připomínek a značnou trpělivost.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Vdne podpis

Abstrakt: Tato práce se věnuje cestě sociologa politiky Jana Mertla od přísně empirické sociologické analýzy přes kritiku stranictví první Československé republiky k podpoře koncepce omezené, „autoritativní“ demokracie. Snaží se identifikovat podstatné dobové vlivy a teoretické a ideologické rozpory, které mohly dopomoci k tomu, že se Janu Mertlovi na konci třicátých let jevil silný, autoritářský stát jako jediná cesta k základní politické jednotě.

Klíčová slova: demokracie, autoritářství, pluralismus, stranictví.

Abstract: This text focuses on the shift that the political sociologist Jan Mertl has undergone in the 1930s, moving away from empirical sociological analysis through a critique of the Czechoslovak republic to the support of the concept of limited, „authoritative“ democracy. My work seeks to identify the essential contemporary influences and ideological conflicts that may have contributed to the fact that Jan Mertl shifted his attention to a strong state as the only guarantee of basic political unity.

Keywords: democracy, authoritarianism, pluralism, partisanship

OBSAH

1.	Úvod	5
	1.2. Metoda a struktura práce	7
2.	Kontext dobové politické sociologie	10
2.1.	České sociologické školy	10
2.2.	Weberovská sociologie a klasická teorie elit	11
2.3.	Myšlení krize. Stát jako ochránce	16
2.4.	Předběžné závěry	20
3.	Mertl jako reformátor masové demokracie	22
3.1.	Věčný zákon oligarchizace	22
3.2.	Československé stranictví a exekutiva	32
3.3.	Mertlova rekonstrukce silného státu	40
	3.3.01. Friedrich II. a Machiavelli	40
	3.3.02. Thomas Hobbes	44
	3.3.03. „O autoritativní demokracii“	46
4.	Závěr	51
	Seznam použité literatury	53

1. Úvod

Tento text věnuji uvedení a výběrové analýze díla Jana Mertla, jednoho z prvních českých politických sociologů, následovníka sociologie Maxe Webera, který po sobě zanechal pečlivě argumentačně vystavěné, empiricky fundované a ze stylistického hlediska vytríbené dílo. Dílo, které se dotýká dodnes reflektovaných nesnází masové parlamentní demokracie a které v sobě odrazilo celou řadu dobových kritik a dalších vlivů. V době prohlubující se politické a hospodářské krize se Mertl pokoušel vyrovnat s masovou demokracií, na sklonku své vědecké kariéry se nicméně stal obhájcem autoritářského zřízení. V této práci se pokusím vyložit – a nejlépe také doložit –, že se Mertl pokusil o jistou syntézu východisek klasické teorie elit s masovou demokracií, a nastínit, v čem hledám příčiny jeho selhání. Jeho práce slouží mimo jiné jako ilustrace celé řady dobových debat, vědeckých a politických přístupů. Za neustálé hrozby hospodářského a politického rozvratu jako by Mertl vstřebával prvky elitismu a konzervativní antiliberální reakce, snažil se je probrat sítím přísné durkheimovsko-weberovské sociologie a nakonec je vtělit do modelu zprvu iliberální, ale v omezené míře pluralitní a následně „autoritativní“, tedy výrazně omezené demokracie. Domnívám se, že je jednalo o ambiciózní projekt, který selhával především na tom, že se Mertl nedokázal vyrovnat se svou ideologií, která vycházela z výše uvedené elitistické skepse vůči masové organizaci a z reakčních, antiliberálních a antidemokratických proudů politického myšlení a pesimistické antropologie, která „reakci“ mnohdy doprovázela.

Jan Mertl působil jako sociolog politiky ve dvacátých, třicátých a čtyřicátých letech minulého století, tedy v době, která

byla v tehdejší Evropě a do jisté míry i v Československu považována za krizovou, přelomovou, a kdy mnozí intelektuálové a komentátoři psali o hrozícím rozpadu pluralitně demokratického řádu. Odborně se věnoval československému politickému systému a jeho komparaci s dalšími evropskými politickými systémy. Pokoušel se opustit normativní sociologii masarykovské školy či školy brněnské a zasazoval se o scientistické, neangažované, „objektivní“ uchopení společnosti i sociálních věd. Vycházel z Maxe Webera, z klasické teorie elit (Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels), odkazoval zhusta také na Carla Schmitta, ačkoli nesdílel jeho závěry ohledně chápání státu a politiky, resp. politična. Od skepse vůči masové stranické demokracii („státu stran“) se postupně přikláněl k podpoře omezené demokracie s korporativními prvky a nakonec k libovolnému politickému režimu, který by zaručil – případně vynutil – jednotu v silném státě. Mertl hledal způsob, jak překonat partikularismus (politiku dílčích zájmů), který v jeho očích ohrožoval silný, moderní stát. V pojetí státu se přitom v průběhu třicátých let stále více vzdaloval progresivistické tradici a navazoval na hobbesovskou funkční dichotomii ochrany a poslušnosti, kdy stát vystupuje jako účel lidského úsilí a žádá si krajní autoritu vládců. V několika textech vydaných za Protektorátu Čechy a Morava (dále Protektorátu) pak líčil – pravděpodobně pod tlakem okolností tehdejší „vědecké“ práce – nacistická a fašistická státní zřízení jako odpověď na rozdrobený, neakceschopný a sociálně nespravedlivý liberálně-demokratický řád a snažil se svou politicko-sociologickou erudicí zaštitit narativ, v němž jde o logické důsledky pokroku v moderních politických zřízeních. Za okupace si uchoval pozici na ČVUT a později na dnešní VŠE (tehdy Vysoké škole obchodní v Praze); po uzavření univerzit se spolu s některými dalšími sociology těšil výsadního postavení: dostával plat a mohl bádát. Po válce musel akademickou sféru

opustit a zbytek života strávil v Mělníce jako ředitel městského archivu.

Mertl čerpal zpočátku především z Maxe Webera a durkheimovské moderní sociologie, elitistů a v jistých ohledech také díla Carla Schmitta. Na rozdíl od elitistů nebo Schmitta nicméně do roku 1938 usiloval o uchování demokratického řádu v reformované podobě a trval na politickém systému s účastí veřejnosti na rozhodování. Některé jeho reformní návrhy z druhé poloviny třicátých let nesměřují nezbytně k autoritářskému zřízení, spíše se inspiroval britským modelem dvoustranického systému s omezenou mocí stranických aparátů a silným tradičním parlamentarismem. Mertlovy pozdější návrhy z přelomu první a druhé republiky lze pak chápat jako pokusy uchovat alespoň schumpeterovskou minimální (volební) demokracii – jedná se o pokus spojit prvky „diktatury“ se svobodnou volbou vůdců a uchováním určité míry svobodného veřejného mínění. Nakonec nicméně ustoupil také z tohoto požadavku a obrátil se k budování krajní autority vládnoucích a hlásal naprosté podřízení státnímu zájmu a jednotě v autoritářském¹ státu.

1.2. Metodologie a práce se zdroji

Tato práce je koncipována především jako historicko-politologická s tím, že základním postupem je interpretace textů. V první části se pokusím obecněji načrtnout obraz Mertlova myšlení jako určitého souboru různých dobových vlivů a tendencí, ve druhé části pak podrobněji rozebírám konkrétní texty a posun v Mertlových představách o rekonstrukci prvorepublikového politického systému. Sekundární literaturu

¹ Pojem „autoritativní“ uvádím důsledně v uvozovkách, jelikož se jedná o dobový pojem, odkazuje nicméně k režimům, které v současné politologii dominantně označujeme za autoritářské.

volím historicko-politologickou především pro uvedení do kontextu a hlubší porozumění tématům, kterým se Mertl věnoval. Současně se snažím podchytit motivy teorie elit, kterými se Mertl inspiroval. Pro ilustraci sahám místy k dílčí komparaci s Mertlovými současníky, především s Edvardem Benešem.

Při studiu primárních zdrojů, tj. Mertlových textů, jsem se soustředil na stylistickou rovinu textů (volba lexika – jeho příznakovost apod.) a na makrostrukturu (jak propojuje jednotlivá témata apod.). V této práci se samotnému rozboru téměř nevěnuji, nicméně jsem se snažil takto podchytit např. hodnotící prvky deklarativně nehodnotících, analytických prací. Se zvýšenou opatrností pracuji s texty vydanými za Protektorátu, jelikož se v práci nevěnuji otázce Mertlovy kolaborace.

Usiluji především o vlastní interpretaci. Krom přímých citací sahám opakovaně k parafrázi Mertlových tezí a narativů, které vystavují teoretici elit.

Cíleně se Mertlovi věnoval například Nešpor (2007, 2011, 2012), proto jej v první části práce používám, nepřejímám od něj nicméně interpretační klíč. Nešporovy texty o Mertlovi jsou, domnívám se, příliš zatíženy snahou očistit Mertla od cejchu kolaboranta; k tomuto účelu používá místy problematické argumenty², proto s tímto zdrojem proto pracuji kriticky a neužívám jej téměř vůbec k interpretaci Mertlových textů. Tématu se cíleně věnoval rovněž Michl Pehr (Pehr 2011, 2014), jehož používám jako autoritativní zdroj. Další sekundární

² Např. Nešpor (2011) přirovnává Mertlovi apologii nacionálního socialismu k pracím Theodora Adorna a Maxe Horkheimera. Jinde (např. 2012) opakovaně zdůrazňuje, že Mertl nebyl antisemita, což vskutku nebyl a konkrétně o této otázce žádná debata neprobíhá.

literatura mi sloužila k uvedení do dobových souvislostí a politické teorie. Z problematičtějších autorů se Mertlovi věnoval například Hanák (2007), jehož práce je nicméně sporná: jedná se mimo jiné o odborně relativně fundovanou snahu rehabilitovat „autoritativní demokracii“ druhé republiky. Pokud se hrubě nemýlím, rozsáhlejší práce věnované cíleně Mertlovi dosud nevznikly, ani nebyl podrobně zmapován jeho odklon od britského vzoru k autoritářství. Je nicméně třeba poznamenat, že na Masarykově univerzitě v Brně již vzniklo několik závěrečných prací, které se Mertla a jeho vztahu k autoritářství věnují.

2. Kontext dobové politické sociologie

2.1. České sociologické školy

Mám-li se věnovat Janu Mertlovi, nelze opomenout prostředí, v němž působil a jaké byly jeho výchozí pozice ve vztahu k sociologické vědě. Nešpor (2011) rozlišuje tři hlavní proudy v sociologii za první československé republiky. Do prvního řadí autory přímo navazující na přístup a práci Tomáše G. Masaryka; jeho nástupci jsou především Břetislav Foustka, Edvard Beneš, Alice Masaryková, Vasil K. Škrach – mimochodem sekretář T. G. Masaryka – nebo František Fajfr a volněji k nim lze přiřadit také Emanuela Chalupného, byť ten působil spíše vně zavedených škol. Současně působila škola „brněnská“, zastoupená v první řadě výrazným sociologem Innocencem Arnošetem Bláhou. Obě tyto školy měly razit spíše aktivistické chápání sociologie, tedy jako vědy, která vychází z demokratického étosu první republiky a která dokáže nabídnout návod, jak se vypořádat se společenskými konflikty, výraznými nerovnostmi a důsledky chudoby a jak, je-li to nutné, reformovat stávající společenské instituce. Mertl bývá řazen do pomyslného třetího proudu, mezi tehdejší pražské empiriky, vyznavače objektivních výzkumných metod a „neangažované“ sociologie. Jednalo se především o mladší badatele spojované s osobností Josefa Krále, krom Mertla je jednalo například o Otakara Machotku nebo Zdeňka Ulricha. Pražská skupina byla spojená především s časopisem *Sociální problémy*, do kterého Mertl zhusta přispíval.³

³ Ani takové rozdělení není docela přesné. Je pravda, že „brněnská“ škola se soustředila okolo časopisu *Sociologická tribuna*, zatímco pražští empirici psali spíše do *Sociálních problémů*, případně *Sociologické revue*. Nicméně například Foustka byl úzce spojen s časopisy *Sociologická tribuna* a *Parlament*, které rovněž krátce vycházely v Praze a kde nacházíme články od Mertla a jiných pražských empiriků. (Nešpor 2011)

Nešpor (2012) preferuje dílčí vymezení jednotlivých skupin autorů. Jednou z takových pomyslných skupin měli tvořit Mertl, Machotka a Ulrich, tehdy přezdívání „naši mladí sociologové“, kteří vyznávali přísně empirický přístup. Mertl mezi nimi platil za ryziho weberovce, který „odmítl akademické moralizování i ‚národní buditelství‘ Masarykovo a jako vzor označil Webera“ (Nešpor 2012, s. 348) a spolu s Machotkou a Ulrichemrazil kredo, že sociolog má „popisovat společnost přesně tak, jak je, a neuvádět, jak má být“ (Nešpor 2012, s. 345).

Podle Nešpora docházelo mezi tehdejšími sociology k hlubokým metodologickým sporům. Kupříkladu v roce 1932 vystoupil Vasil K. Škrach s kritikou durkheimovské a weberovské sociologie a jejích metod, tehdejší příznivce těchto přístupů obvinil z „formalismu“ a snažil se obhájit sociologii jako vědu, která má mít jednoznačný normativní náboj. Za vzor naopak označil Innocence Arnošta Bláhu a pravděpodobně očekával, že ten vezme spor o povahu moderní sociologie za svůj. „Bláha jej nicméně zklamal: Škrachův požadavek na sociálně a politicky angažovanou a namnoze normativní sociologii odmítl neméně stroze než hlava pražské sociologie Josef Král.“ (Nešpor 2011, s. 74).

2.2. Weberovská sociologie a klasická teorie elit

Mertl svůj přístup manifestuje rovněž v odmítnutí comteovského a spencerovského učení o zákonitých stádiích poznání a vývoje společnosti. Právě učení o společenských stadiích uvádí –v souladu s Georgesem Sorelem – jako jeden z typických znaků politické ideologie ve vědě. Dílčí vědecké poznatky podle jeho mínění Comte zapojuje do příběhu o nevyhnutelném pokroku k určitému politickému pořádku, který je tak „vědecky“ posvěcený jako jediný správný. Comte a z něj vycházející prodemokratičtí sociologové mají vycházet z určité

filosofie dějin, a právě filosofie dějin je v Mertlově myšlení jeden ze základů ideologické „vědy“. Na podobném základě ostatně kritizuje marxismus jako ideologické učení, které zdařile odhaluje ideologický základ tržního liberalismu a demokratismu, ale sám nedokáže nahlédnout vlastní ideologický základ.⁴

Mertl vycházel především z Maxe Webera, jeho přímým učitelem byl nicméně česko-německý sociolog politiky Heinz O. Ziegler⁵ působící na univerzitě v Heidelbergu a později ve Frankfurtu. Podle Nešpora (2011) Ziegler obrátil Mertlovu pozornost ke komparativní sociologii politiky, z níž vyšla Mertlova první monumentální práce, rozsáhlé weberovsko-michelsovské pojednání o politickém stranictví (Mertl 1931d). Určující pro naše chápání Mertlova politického uvažování a metody budou nicméně dva fundamentální prvky dobové sociologie: učení Maxe Webera a teoretiků elit. Mertl ostatně podle Petruska (2007) představil Maxe Webera české akademické obci⁶. Jako první rovněž v roce 1929 přeložil a úvodem opatřil Weberovu přednášku *Politika jako povolání*.

Z weberovské perspektivy přistupoval k sociálním vědám, jejich úloze a obecné metodologii: Weber usiloval o co nejobektivnější pozorování společenských jevů, sociologii tedy, na rozdíl od mnoha svých současníků, nechápal jako vědu nutně

⁴ Lze si ostatně povšimnout, že dobová sociologie se rozcházela také na této otázce. Nahlédneme-li například do Emanuela Chalupného (Chalupný 1945), comteovské a spencerovské učení o stádiích zcela přijímá za základ moderního vědeckého myšlení, jakkoli je podle Chalupného třeba je aktualizovat a doplňovat.

⁵ „... pod jeho (tj. Zieglerovým – pozn. aut.) vlivem se Mertl rozhodl věnovat sociologii politiky, komparativním analýzám stranických systémů a současně pokusům o vytvoření alternativního politického uspořádání, jež by kombinovalo výhody moderní demokracie s profesionálním vedením společnosti.“ (Nešpor 2011, s. 156). Nešpor (2012) současně upozorňuje, že Ziegler byl v tehdejším Československu převážně ignorován.

⁶ „Poprvé k nám přináší Webera pravděpodobně Jan Mertl v recenzi Weberova životopisu z pera Marianne Weber(ové) v roce 1928, což věru není nikterak brzy“ (Petrusek 2007, s. 447).

sociálně-reformní. Jeho práce měla být v první řadě analytická, snažil se o hodnotovou neutralitu, jaké jen může vědec se svými osobními preferencemi a presupozicemi – a s dostupným, zavádějícím pojmovým aparátem (viz např. Mertl 1931a) – dosáhnout. Mertlova předmluva k vlastnímu překladu *Politiky jako povolání* (Mertl 1929) je pokusem o stručné představení tehdy ještě poměrně opomíjeného autora českému studentstvu. Webera nazývá původcem „pochopující sociologie“ a vyzdvihuje jej jako následníka euroatlantické racionálně-vědecké tradice (Mertl 1929). Petrussek (2007) pak uvádí jako Mertlovu nevíce „weberovskou“ práci podrobnou studii *Byrokracie* (Mertl 1937a) o československém úřednickém aparátu.

Klasická teorie elit rovněž patří ke kánonu moderní sociologie. Z hlediska principů dějinného vývoje staví na protikladu aristokratického a demokratického principu (Mosca 1939, Michels 1931). Nové elity nestřídají ty staré pro svůj privilegovaný původ, ale protože tomu odpovídají dynamiky v moderních společnostech a duch klasického (před-demokratického) parlamentarismu; určující je míra a způsob *organizace*. Pro tuto práci je podstatný především elitistický předpoklad, že každé společenské uspořádání je řízené organizovanou menšinou, která se postupně vyděluje a dominuje pasivní většině, nezávisle na specifikách daného národa, společenství nebo politického zřízení. Demokracie, která vychází z rousseauovské tradice a v devatenáctém století se přetvořila v plnohodnotnou ideologii, je podle některých autorů z elitistického okruhu nežádoucí, snad pro všechny je však především nefunkční: dominance organizované menšiny je nevyhnutelná v každém společenském uspořádání – ať je to společnost jako celek, církev, politická strana nebo byrokratický aparát; vychází z lidské přirozenosti, která tíhne v poměrně

pravidelné rozvrstvení například na nečinnou masu, vládnoucí elitu a potenciální kontraelitu. Principem jednání moderního člověka je snaha prosadit sebe, svůj zájem; dílčí síla vynikajících, která je schopná organizace proto zákonitě formuje vládnoucí třídu (Jodl 1994). Kupříkladu pro Gaetana Moscu je přitom přiznaně „elitářská“ společnost paradoxně pluralitnější. Zatímco společnost, v níž zápolí elity s kontraelitami – plní-li nezbytný předpoklad, že zaručuje občanům právní ochranu – vede ke stavu, který je víceméně rovnovážný, demokratické zřízení umožňuje převahu určité skupiny a vede nakonec k větší uzavřenosti než společnost postavená na zápolení elit. (Tím více pak socialismus, který Mosca chápe jako krajní zvýhodnění jedné ze zájmových skupin ve státě.)

Demokracie jako „byrokratický“ typ vládnutí pro Moscu představuje potenciálně nebezpečné zřízení paradoxně proto, že hrozí větší koncentrací moci než například feudální typ. Byrokratický typ vládnutí vytváří silný aparát, který odolá vnějším tlakům i v případě selhání *politické formule*⁷, kteréžto předmoderní mocenské zřízení ustát nedokázalo. Faleš demokracie tak spočívá především v tom, že slibuje vládu většiny, ale ve skutečnosti k ní nesměřuje, naopak může vést k mnohem větší koncentraci moci, než v předmoderních mocenských konstelacích (Pertusek 2013). Michelsův „železný zákon oligarchie“, který formuloval po zkoumání německé sociálně demokratické strany, pak říká, že v každé skupině, byť formálně a deklarativně demokratické, v důsledku procesu organizace, kterou si vyžaduje mimo jiné příliv členstva, se postupně vyděluje neformální elita, která skupině dominuje.

⁷ „Moscovy „politická formule“ je v podstatě Marxovou „ideologií“ a Weberovou „legitimizací“ konkrétní vládnoucí „politické třídy.“ (Pertusek 2013) Podle Jodla (1994) se jedná o mocensky utvářenou iluzi, že se stávající uspořádání zakládá na „univerzálním mravním principu“ (Jodl 1994, s. 28) a která je nezbytným doplňkem monopolizace násilí.

V hospodářském prostoru se pak vytváří mocenské elity zcela neformálně – finanční elity jsou v demokracii zdánlivě oddělené od mocenské, politické sféry, nikdo přesně neví, kdo k nim patří a jak velký vliv mají na politické rozhodování. Demokratické zřízení se může ukázat jako méně prostupné a „masové“ v pravém slova smyslu, nežli transparentní vláda elit. Zastupitelská demokracie se nakonec jeví jako vláda zájmových skupin, které podléhají jen omezené kontrole a z nichž některé mohou (neformálně) monopolizovat moc ve státě.

Moscova (Mosca 1939) kritika všeobecných voleb stojí na tvrzení, že volby ve skutečnosti neumožňují svobodný výběr. Volič je manipulován, aby zvolil z omezeného množství variant. Těchto nemálo variant, to jsou lidé (kandidáti), kteří mají za sebou dostatečně silné a organizované zájmové skupiny⁸. Samotný boj o přízeň v demokracii znamená, že se kandidát musí zavděčit, slibovat, lhát. Všeobecné volby přinesly jen souboj organizovaných menšin, z nichž vyhrává nikoli ta, která má nejlepší předpoklady k vládnutí, ale ta nejbohatší a nejpodlézavější. Klasičtí teoretici elit zpochybňují demokratičnost jako kvalitu deklarativních demokracií; Pareto mluví o plutokraciích, Mosca o skryté koncentraci moci, Michels a další o neformální oligarchii.

Domnívám se, že elitistické argumentační linie⁹ lze nalézt v Mertlově kritice parlamentní „stranické“ demokracie:

⁸ „...jedini, kdo má šanci uspět jsou ti, jejich kandidaturu podporují zájmové skupiny, spolky, organizované menšiny“ (Mosca: 1939, s. 154)

⁹ Jistě by se daly najít další momenty inspirace klasickou teorií elit. Vilfredo Pareto (Pareto, 1935) se snažil o metodologické propojení přírodních a společenských věd, usiloval o exaktnost a užší propojení ekonomie a sociologie; z lidského jednání odvozuje pravidelnosti, které mají charakter vesměs nevědomých „hybných sil“. Tato rezidua určují jednání i jeho intenzitu, předurčují pozici jedince ve společenské pyramidě. Iracionální jednání vychází především z citů (sentimentů), nikoli z poznání, z rozumu. Jako scientista přelomu devatenáctého a dvacátého století, kdy byly časté analogie mezi lidským společenstvím a společenstvími zvířat nebo hmyzu, si Pareto (1935) pomáhá příkladem vos, které přežívají díky sekvenci úkonů, z nichž každý jeden je

elitismus se snažil demaskovat moderní demokracii jako mýtus, formuli, ideologický základ zřízení, které nenaplnuje deklarované ideály. Mertl vztáhl tuto kritiku především na pluralitní podobu demokracie – tu, která slibuje reprezentaci všem dílčím zájmům, důsledně poměrné zastoupení všech společenských skupin. Rozdrobená stranická demokracie se nakonec stává skrytě oligarchickou a zastupování dílčích zájmů – které se samo v dlouhodobém horizontu ukazuje jako problematické – nutně jen předstírá a zapojuje se do neprůhledných mocenských struktur. Této pochybné formulí podle Mertla obětuje masové stranictví jednotu politického národa.

2.3. Myšlení krize. Stát jako ochránce.

V době, kdy Mertl působil jako sociolog politiky, patřila Československá republika ke stabilnějším z evropských demokracií. Přesto byl prvorepublikový politický řád podrobován kritice. Prvorepublikový politický systém chápali tehdejší zastánci zhusta jako nedokonalý, jako krok na cestě k ideální demokracii.¹⁰ Ostatně nejen instituce a politici představitelé, ale také občané se měli nové demokracii ještě

instinktivní a nemá racionální základ. Jako příklad z lidské společnosti uvádí vývoj jazyka: slova žijí vlastním životem vyvíjí se v proměnlivém, zdánlivě chaotickém úzu. Významové posuny tvoří kratičké fáze života slov, které nenesou žádné racionální jádro. Iracionalita užívání jazyka sahá až do oblasti magického myšlení. Přesto je lexikum určitého jazyka soudržné a jazyk si ve vši nahodilosti a úzu přirozeně uchovává určitý řád. Mýty, pověry, legendy a další iracionální teorie tvoří v Paretově chápání určité „jádro“, ze kterého vychází řada „větvi“ – logických interpretací onoho jádra. Tyto logické interpretace odpovídají vždy určité době, „jsou přirovnatelné ke stylu oblékání v určitých obdobích.“ (Pareto 1935, s. 143) Vládnoucí nebo církevní elity přitom nic z toho masám nevnučují, iracionální konstrukce vychází z konstantního iracionálního prvku v lidském myšlení. Elity tedy nemají naprostou kontrolu nad myšlením ovládaných, podstata mimologického jednání leží vně aktivity jak mas, tak elit; jedná se o rezidua a jejich vyjádření. Právě ta – tedy jednotlivé derivace – mohou nicméně přetvářet a využívat ve prospěch stabilnějšího a efektivnějšího vládnutí. Sica (1988) pak tvrdí, že weberovské a paretovské chápání politické ideologie si jsou velice blízká.

¹⁰ „Velmi často se v té souvislosti používal termín *demokratism* či *demokratizace*, který měl vystihnout tu skutečnost, že pravá demokracie nebyla ještě zrealizována a všechny demokratické státy představují jen pouhý pokus o ni, a to prostřednictvím zastupitelské nepřímé demokracie.“ (Pehr 2014, s. 123)

„naučit“. Problémy – především institucionálního rázu – se během let spíše prohlubovaly. Desáté výročí založení republiky v roce 1928 vybízelo ke kritické bilanci. Z více stran zaznívala kritika přebujelých stranických aparátů, nestabilních vládních koalic, soustředění moci v rukou pěti nejsilnějších stran. Vnitrostátní krize odrážela tehdejší obecnější krizi liberalismu¹¹, který konzervativní pravice mnohdy líčila jako přežitek 19. století a příčinu nestability států.¹²

Problematizovány byly mocné stranické sekretariáty vynucující si přísnou loajalitu poslanců mimo jiné tzv. pomocí vázaného mandátu, kdy byl poslanec odpovědný nikoli svému vědomí a svědomí, ale své straně a mohl být stranou zbaven mandátu v případě, že se v hlasování rozchází s její linií. Kritice čelily vázané kandidátky, rozdrobenost parlamentu nebo neformální politické tábory („Hrad“, „Pětka“ – neoficiální orgán pěti nejsilnějších parlamentních stran). Mertlova kritika není ojedinělá; při podrobnějším srovnání bychom našli dílčí podobnosti s kritikou Edvarda Beneše, J. L. Fischera, jindy ze strany odpůrců Benešovy politiky a čechoslovakismu (například na stránkách časopisu *Fronta*). Ani o nové správní modely nebyla nouze: Fischer kupříkladu formuloval funkcionalistický model „skladebné“ demokracie postavené na novém

¹¹ Samotný pojem liberalismu je nesmírně problematický a rozbor jeho denotací a konotací není předmětem této práce. Z pragmatických důvodů používám převážně liberalismus ve smyslu emancipačního založeného na individualismu a občanských právech. Jak uvádí Heywood (2008), liberálové „v 19. století zpochybňovali absolutní moc monarchie“, „kritizovali politická a ekonomická privilegia pozemkové šlechty a nespravedlnost feudalismu“ a „podporovali rovněž hnutí za svobodu svědomí“; liberalismus staví na „primátu jednotlivce“ (Heywood 2008, s. 41–43). Současně se liberalismem mnohdy míní liberalismus především hospodářský. Mertl (1943) liberalismus odvozuje od rousseauovského učení o přirozených právech; v jiných textech odkazuje především na liberální individualismus a na tržní liberalismus, který odvozuje od díla Adama Smithe (např. Mertl 1931). Jako hlavní motiv politického i hospodářského liberalismu opakovaně skloňuje právě individualismus.

¹² Broklová (1992) přibližuje zklamání z liberálních demokracií, které příliš pomalu reagovaly na proměny struktury evropských států a byly příliš náchylné podléhat tlaku především hospodářských zájmových skupin. O antiliberální reakci postavené na návratu k tradici a národní jednotě pojednává podrobně Rataj (1997).

demokratickém mýtu (Fischer: 2005)¹³. S alternativami k pluralitnímu, liberálně-demokratickému modelu s pervertovaným poměrným volebním systémem přicházeli autoři ze všech stran politického spektra a nacházíme silně korporativistické návrhy.¹⁴

Pokud se demokratický či liberálně demokratický stát nachází v krizi a tato krize má být určující pro jeho budoucí podobu a správu, je nezbytné vyjasnit, čím stát je a má být. Mertl vždy patřil k obhájčům státního zájmu, ale konkrétně v pojetí státu je snad nejvíce patrný jistý posun, který prodělal v průběhu třicátých let. Na nedostatek státní autority poukazoval v průběhu třicátých let stále častěji a v tomto ohledu se blížil Schmittově kritice masového parlamentarismu a úpadku státní suverenity (Schmitt 2013, Nešpor 2012). V chápání politiky se od Schmitta nicméně výrazně lišil. Stát vymezuje primárně jako garanta, ochránce práv, neakcentuje vymezení nepřítele a možnost války jako základ politické jednoty.¹⁵ Pro Schmitta politická sféra

¹³ Nabízí se uvádět Fischera a další, s Mertlem kontrastující autory jako bližší liberály, sami se nicméně za liberály nepovažovali. Pojmový zmatek ohledně pojmu „liberalismus“ v době první republiky by vydal na vlastní bakalářskou či diplomovou práci. Například výše zmiňovaný Fischer (2005) chápal liberalismus jako zjednodušení racionálního individualismu odvozeného od matematického myšlení, které bylo po jistou dobu užitečné, ale současně příliš reduktivní; znovu se tedy objevuje motiv užitečnosti, ale současně přežitosti liberalismu. Fischer ostatně, podobně jako Mertl, hledal názorovou jednotu a na jejím základě politický konsenzus, který byl podle něj v první republice narušený.

¹⁴ Pehr (2011) uvádí např. celou řadu návrhů československé pravice na reformu tehdejšího parlamentu. Vedle dílčích, umírněných reforem se objevovaly především návrhy na založení „hospodářského parlamentu“. Mělo se jednat o korporativistickou instituci reagující na hospodářskou krizi, která by vedla „k odstranění napětí mezi zaměstnanci a zaměstnavateli“ (Pehr 2011, s. 54). Jiné skupiny, především silně katolicky orientované, volaly po zřízení „stavovského parlamentu“ po vzoru spannovského korporativně-stavovského státu. Jedním z okrajových příkladů je koncepce Alfreda Fuchse, který se pokoušel o katolicko-korporativisticko-demokratický hybrid vybudovaný na základě papežských encyklik posledních čtyř desetiletí. Pehr nicméně upozorňuje na rozdíl mezi stavovským společenským zřízením a stavovským státem – zatímco Fuchsovi se jednalo o organizaci veřejnosti a společenského života, zastáncem fašismem inspirovaného stavovského státu byl například Vojtěch Scheinost, teoretik autoritářské reformy Československé republiky, který Mertla v osudném období druhé republiky zastínil (Pehr 2011).

¹⁵ „Tím, na čem záleží, je vždy případ konfliktu. Jestliže jsou hospodářské, kulturní nebo náboženské opoziční síly tak mocné, že samy určují rozhodnutí o vážném případě konfliktu, pak se právě staly novou substancí politické jednoty“ (Schmitt 2013, s. 39). Případně: „Stát jako určující politická jednota soustředil ve svých rukou

může prostupovat všemi společenskými strukturami (například i entitami, které bychom v české liberální tradici řadili k „občanské společnosti“ nebo církvemi). Pro takovou kvalifikaci musí plnit poměrně přísná kritéria, z nichž nejpodstatnější je rozlišení na *přítele a nepřitele*. Politično je v první řadě otázkou podoby antagonismu.¹⁶ Politický národ je takový, který, krom jiného, disponuje dostatečně silnou ideou – natolik silnou, že může přimět své občany k nejzazší oběti, kterou je vydání svého života všanc a odebrání života nepříteli. Politický národní stát je takový, který přiměje svého občana, aby obětoval svůj život; má potenciál vyžádat si absolutní poslušnost. Současně je to ale stát, který jej dokáže ochránit jak fyzicky, tak jako součást politického společenství. Shoda s Mertlem – přinejmenším s Mertlem v době, kdy líčí koncept „autoritativní demokracie“ – by ale nejspíše nastala na Hobbesovském axiomu *ochrana-poslušnost*. Moderní liberalismus, který stát stále více omezuje, který mluví o tom, že stát není účelem o sobě, že je pouze „hracím polem“, v němž působí individuality a zájmové skupiny, se tak podle obou autorů zásadně mýlí. Podobně reduktivní tržní stát neutváří politiku v pravém slova smyslu a nebuduje stát, který má fungovat především na ose ochrany a poslušnosti; buržoazie je vlastně pokus o vykoupení se z politična a jeho nároků. Stát není jen garantem určitého prostředí nebo „pravidel hry“, je jednotkou, která je nezbytná pro přežití politického národa, pro přežití společnosti. Stát není ochráncem jen v tom smyslu, že pomáhá odrážet nebezpečí, stát je podmínkou společnosti a politiky.

obrovskou pravomoc: možnost vést válku, a otevřeně tak disponovat životy lidí“ (Schmitt 2013, s. 46). Pro Schmitta je otázka politické jednoty vždy spojena s (potenciálním) konfliktem, pro Mertla nikoli.

¹⁶ „Jakýkoli náboženský, morální, ekonomický, etnický nebo jiný antagonismus se mění v antagonismus politický, je-li natolik silný, aby efektivně seskupil lidi pod zorným úhlem přítele a nepřitele.“ (Schmitt 2013: 37).

2. 4. Předběžné závěry

Na základě drobných exkurzů na minulých stranách této práce se nyní pokusím vytvořit určitý koncept, který v analytické části práce míním ověřit na konkrétních textech Jana Mertla a pomocí dílčí komparace.

Jak jsem již naznačil, nemyslím, že by Mertlova kritika byla unikátní. Spíše jako by ve své kritice pluralitní stranické demokracie shromáždil několik silných dobových kritik a vyvodil z nich závěr, který rovněž odráží dobové politické myšlení. Jeho pozice byla specifická v tom ohledu, že se nepřikláněl ani k zachování pluralitního liberálně-demokratického řádu, ani k zavedení autoritářského režimu po vzoru řady evropských států a většiny teoretiků elit, z nichž vycházel. Jeho pokus o skloubení demokratických a autoritářských prvků výrazně komplikovala právě elitistická východiska.

Mertlova pozice byla ale specifická ještě v jednom ohledu, který jsem již výše zmínil a dále rozvedu v následující kapitole. Mertlův vztah k politické ideologii byl totiž, domnívám se, nejasněný. Vyhýbal se ideologii ve vědě a když vycházel z vlastní ideologie, snažil se ji zarámovat jako výsledek objektivního zkoumání společenských jevů, jako věcné návrhy postavené na neideologické *funkčnosti*.

Jelikož se zabírám otázkou, jak weberovský sociolog Mertl dospěl ke obhajobě koncepce „autoritativní demokracie“, tedy autoritářského státu s demokratickými prvky, ale omezenou soutěží a primátem státního zájmu, pokusím se v druhé části Mertlovu, obrazně řečeno „vytěsněnou“ ideologii podchytit. Nyní bych si dovolil několik předběžných poznámek – motivů,

kteře mohou být k takové práci návodné a jsou v podstatě
sumarizací výše předchozí kapitoly:

- 1) *Moment krize.* Mertlova analytická perspektiva, jakkoli je deklarativně „neangažovaná“, je ve třicátých let stále zřetelněji zatížená představou krize liberálního řádu a demokracie jako takové. Toto přesvědčení se odráží v Mertlových analýzách i východiscích, kdy postupně směřuje k upevňování politické jednoty a „zjednodušení“ na úkor pluralitních prvků prvorepublikového zřízení. Mertl přitom místy jen obtížně rozlišuje kritiku pluralismu, liberalismu a demokratismu, čímž se, navzdory původním záměrům, dostává do konfliktu s demokratickým řádem jako takovým.
- 2) *Nefunkčnost a iluzorní povaha demokratického zřízení.* Pluralitní, liberální demokracie partikulárních zájmových organizací současně znehybňuje politický systém a vytváří neformální mocenská centra či hierarchie, které nepodléhají ani právu, ani demokratické kontrole. Masová demokracie podléhá elitistickým tendencím k oligarchizaci; Mertl proto na rozdíl od elitistů na demokracii nerezignuje, ale neúspěšně se pokouší najít střední cestu mezi autoritářskými a demokratickými modely.
- 3) *Návrat silného státu.* Ačkoli Mertla obecně nelze řadit k liberálním autorům a stát pro něj vždy hrál významnou roli ve společenském životě, v návaznosti na předchozí dva body se během třicátých let blíží hobbesovskému chápání suveréna, státu jako garanta a základu jakéhokoli politického společenství. Státu, jehož zájem je prvořadý a který v zájmu udržení politické jednoty národa může k totální podobě.

3. Mertl jako reformátor masové demokracie

„Ve studiích Maxe Webera a jeho školy, jakož i v dílech italského sociologa Vilfreda Pareta se ukázala iracionální povaha politického myšlení, a to nejen pokud jde o vyslovené sociální myty, ale právě i u doktrin, které se snažily vystupovat ve formě vědeckých poznatků a vědecky založené filosofie dějin. Pareto ukázal, jak jsou politické doktriny pouhými derivacemi instinktivních residuí, a tím vyvracel racionalistický základ liberálně demokratického učení, spočívající na víře v řídicí moc lidského rozumu.“ (Mertl 1943, s. 185)

„Nejen v Německu, nýbrž také v poválečném Rakousku a především v Československu se setkáváme v životě politických stran se všemi projevy oligarchisace, jak je Michels již před světovou válkou ve svém díle vylíčil. Michels již tehdy pochopil, jak tento oligarchisační proces se za určitých okolností stává nebezpečným demokracii samé. Uvědomil si přímo geniálně, že masovost nevede v dnešní politice k volným formám liberalistické demokracie, nýbrž v krajním případě k zcela nedemokratickým oligarchiím, jakými jsou po světové válce diktatury všech barev.“ (Mertl 1937b, s. 141)

3.1. Věčný zákon oligarchizace

Domnívám se, že je třeba uvažovat jak o Mertlově vědecké metodě, tak o Mertlovi jako politickému reformátorovi. Mertl–vědec byl, jak jsem již uvedl, zastánce neideologické, normativně neutrální vědy. Stavěl se proti některým dobovým sociologickým školám i comteovské a spencerovské tradici: jak „masarykovská“ a „brněnská“ sociologie nebo sociologie Benešova, tak „progresivistická“ sociologie světová byly v jeho očích příliš zatíženy pokrokově demokratickou *filosofií dějin*,

kteřá kontaminovala vědeckou metodu a znehodnocovala výsledky bádání. Mertl–reformátor je s výše řečeným do jisté míry v rozporu; toto napětí mezi snahou udržet si „nehodnotící“ odstup a ambicí měnit politické instituce k určitému obrazu se Mertl snažil odstranit úpornou snahou o odstup od politické ideologie. Místo aby připustil přítomnost ideologie ve svém myšlení, zaštiřoval se zásadně „funkčností“: vhodné a správné je vždy to, co pomůže v daných podmínkách dosáhnout kžženého výsledku. Nejenže i taková teze je normativní, Mertl v průběhu třicátých let stále více volá po nacházení jednotné politické vůle a zavržení liberalismem spoluutvářeného politického řádu.

Pro naše téma je nezbytné zastavit se u Mertlova chápání ideologie. Jeho sociologické vymezení ideologie – snad překvapivě – v nemalé míře vychází z pojetí marxistického; poněkud zmateně užívá pojmu „falešné vědomí“ a má sklon redukovat marxistickou kritiku ideologie na rozpor empirie a apriorního myšlení (Mertl 1931a). Základ pro ideologii přitom nachází v „apriorních představách a přáních myslitele“ (Mertl 1931b, s. 23). Marxismu přiznává velký význam při odhalování ideologických rozměrů hospodářských a politických doktrín, které se zdánlivě zakládají na empirickém pozorování dějin a společenských mechanismů, ale ve skutečnosti mají dokládat apriorní představy a cíle; marxismus podle Mertla odhaluje téměř všudypřítomnou ideologii, zapomíná ale, že je sám ideologií. Mertl se domnívá, že odhaluje vnitřní klam marxismu, který správně kritizuje „buržoazní“ vědeckou práci s věčnými pravdami ukrytými v dějinách, nicméně sám pracuje s věčnými pravdami.

Konstatování věčné pravdy a především hybné síly dějinné progese však nepředstavuje jedinou složku ideologie.

Mertl ideologii ztotožňuje se sociálním mýtem, který kromě „kvazivědecké formy“ musí „navazovati podle Sorela na životní zájmy některé sociální skupiny (národa, strany, třídy).“ (Mertl 1931b, 28) Druhou složkou moderní ideologie – jakkoli deklarativně univerzalistické – je tedy zájmovost, moderní ideologie je zpravidla partikulární.

Ideologický je pro něj liberalismus, nacionalismus, marxismus, ale také „racionalistická ideologie internacionalismu a demokratické humanity“ (Mertl 1931c, 102). Ideologii podléhá Marx a Engels, ale také Sorel (propaguje „svůj“ syndikalismus) nebo Mertlovi oblíbení autoři Julien Benda a Karl Mannheim. Podle Mertla se ideologii „neubrání“ ani Émile Durkheim, jinak „sociolog úzkostlivě objektivní“ (Mertl 1931c, 102). Z ideologie jako by se stávala myšlenková choroba, které podlehnou i ti, kteří se blíží ideálu objektivity, pokud se dostatečně sveřepě nebrání. Pro čistotu vědy a čistotu politiky je třeba od sebe vždy odlišovat myšlení *vědecké* a myšlení *politické*.

Domnívám se, že Mertlova snaha o zcela objektivní, nenormativní vědecké zkoumání byla v jistém rozporu s jeho reformním úsilím. Dokonce v snad nejvíce objektivistické *Byrokracii* (Mertl 1937a) nacházíme mnoho hodnotících soudů a dokonce vymezení, jakým směrem by se byrokratický aparát měl měnit.¹⁷ Po celá třicátá léta psal o žádoucí podobě parlamentarismu, o potřebných proměnách stranického systému i exekutivy. Zaklínal se přítom funkčností, účelností politických institucí a celého systému. Právě jeho snaha o ideologii nezkalenou, měřitelnou funkčnost, byla ale nakonec ideologická.

¹⁷ Ne náhodou stojí v dobové tiskové reklamě na *Byrokracii* motto knihy „Úřednictvo. Jaké je a jaké by mělo být.“

Metodu lze zřídka kdy přísně oddělit od vlastní analýzy a prvků v ní obsažených a nejinak je tomu v Mertlově případě. Svou stěžejní práci o politickém stranictví (Mertl 1931d) – práci ve velké míře odkazující na bádání Weberovo a především Michelsovo – tak uvádí kritickým rozbořením dosavadního (tehdejšího) politicko-sociologického zkoumání stranických systémů. Vymezuje se vůči „polaritním“ teoriím, které se zakládají na stěžejní, normativně informované dichotomii; mezi takové počítá také autory pracující s polaritou konzervativního a liberálního myšlení. Například Edvard Beneš jako vědec se podle Mertla ocitá v zajetí zjednodušující dichotomie a jako politický ideolog představuje socialismus jako progresivní syntézu konzervativního a liberálního pólu. Polaritní teorie jsou pro Mertla typicky ideologické: výsledkem analýzy v nich bývá syntéza dosavadních dějin, identifikace kýženého výdobytku (demokracie, socialismus) dějinných a strukturálních procesů; takoví autoři nepopisují skutečnost, ale líčí ji účelově, aby ukázali správnou cestu vpřed.¹⁸ Sociologii je podle Mertla nutné zbavovat „nánosů ideologie“, v čemž vykonali mnoho dobrého především Max Weber a výše vzpomínaný Pareto.

Pro náročného akademika, jakým Mertl nepochybně byl, je mnoho dobových teorií analyticky nedostatečných. Mezi ně by patřily teorie založené na analogii (například organistické analogie), které jsou opět náchylné pro Mertla zhoubnému dějinně-filosofickému myšlení. V této souvislosti je třeba chápat Mertlovo razantní odmítnutí Spenglerovy „teorie o jediné straně“. Zatímco s tezí, že strany „vznikají z rozpadu stavovské společnosti a momentu, kdy měšťáci přejímají vedení státu“

¹⁸ V této souvislosti lze nahlížet Mertlův soubor článků *Z dějin politického myšlení* (Mertl 1943) jako problematické z ideologického i metodologického hlediska. Mertlův výklad v této práci má progresivní povahu a odpovídá obrazu kvazivědecké munice pro politickou ideologii: starší politické formy nevyhnutelně spějí k fašismu a nacionálnímu socialismu, aby tak naplnily určitou dějinnou filosofii.

(Mertl 1931d, s. 70) by Mertl sotva vedl hlubší spor, když tento narativ jinde sám užívá (Mertl 1933, Mertl 1938a), redukce „teorie jediné skutečné strany měšťácko-liberalistické je pro sociologické bádání o problému stranicví zcela bez užitku“¹⁹ (Mertl 1931d, s. 71) a – abychom neopouštěli frontovou linii boje s politickou ideologií ve vědě –, „vychází z celkové pesimistické filosofie dějin“ (Mertl 1931d, s. 71).

Institucionální jádro moderních masových demokracií, případně liberálních demokracií, vidí Mertl v masovém, případně „lidovém“ stranicví.²⁰ Masové stranicví je na jednu stranu primárním důsledkem demokratizace parlamentů, na druhou stranu původce institucionálního nastavení první republiky. Je determinováno objektivními procesy, kterými procházela Evropa devatenáctého a dvacátého století, a determinantem prvorepublikového řádu se všemi jeho nedostatky.

Ideologii parlamentarismu v návaznosti na Schmitta líčí jako ideový systém založený na reprezentaci, veřejnosti rozhodování a diskuzi. Reprezentací je přitom míněna reprezentace poměrně úzká, všeobecná, reprezentace jednotného „politického národa“, který v parlamentaristické ideologii

¹⁹ Výše uvedený příklad bych rád použil jako podklad pro jednu z dílčích tezí této části práce. Jak jsem již uvedl výše Mertlově kritice totiž můžeme najít určité prvky připomínající dobovou kritiku ze strany jednak elitistů, jednak německých autorů tzv. konzervativní revoluce, tedy Oswalda Spenglera, Othmara Spanna či Carla Schmitta, nicméně pouze poslední jmenovaný je Mertlovi skutečně blízký jako analytik parlamentarismu a žádný z nich na rovině reformně programové. Spengler nebo Spann nebyli jen kritiky, ale jednoznačnými odpůrci demokracie a aktivně usilovali o návrat k monarchickému uspořádání a obnově stavovského státu (viz např. Urválek 2009). Jakkoli Mertl snad místy píše o stavovském státu s jistou nostalgií, nevolá po jeho obnově a ve své kritice politického stranicví se snaží ukázat, v čem se právě stavovský princip stal pro moderní stát nebezpečným. Mertl byl přes všechny výhrady zastáncem politického stranicví, zatímco konzervativní revolucionáři jako Spann podle Urválka „pohrdali stranickými formami politiky“ (Urválek 2009, s. 268).

²⁰ Ostatně rovněž např. Broklová (1992) uvádí, že jednou z příčin krize bylo „zmasovění“ států (Broklová 1992, s. 101).

zastupuje třetí stav (měšťané). Tato reprezentace není demokratická, reprezentují jen lidé určitého sociálního zařazení, nemusí podléhat přímé volbě a už vůbec ne volbě založené na všeobecném volebním právu. Právě zavedený všeobecného volebního práva (a v některých zemích – ještě hůře – volebního systému poměrného zastoupení) vedlo ke zlomu ve fungování parlamentarismu (např. Mertl 1933).

Mertl tento stav v zásadě akceptuje, vymezuje se vůči jeho údajně krajním projevům. Implicitně připouští, že jednotný politický národ byl ideologická konstrukce třetího stavu a na Československu ukazuje, že opravdu nelze mluvit o jednotném politickém národě ani z hlediska zájmu, etnicity, náboženství, ani hospodářské struktury. Moderní demokratický stát je nezbytně diferenciovaný a Mertl není natolik naivní, aby navrhoval návrat k před-demokratické reprezentaci.

Jak se tedy podle Mertla formoval stranický systém Československé republiky? Počátek tohoto procesu nachází ve vítězství mladočechů nad představiteli staročeského křídla Národní strany na přelomu osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století. Přelom osmdesátých a devadesátých let s sebou nesl odchod od honoračního k masovému stranictví; strany se demokratizovaly a zásadně měnily svou strukturu. Začaly budovat regionální sítě, stranický aparát, pracovat na propagandě (stranickém tisku), vázat se na zájmové organizace, vyvíjet hospodářskou činnost. (V tomto české strany podle Mertla následovaly německý model.)

Měnil se také profil straníka. Zatímco u honoračních stran podle Mertla lze mluvit o určitém typu charismatického vůdcovství, se zmasověním stran skončilo obrozenecké období, kdy byla reprezentace v rukou intelektuálů a (bývalých) kněží.

Stranickému životu přestávají vládnout vzdělanci, mnohdy zběhlí kněží a učenci, ke slovu se dostává stranický typ „politizujícího advokáta“ a „žurnalisty“. Na význam stranické propagandy ostatně upozorňuje například Velek (2013), přisuzuje ji zásadní úlohu ve formování mladočeské – a obecně české – politiky²¹. Politický žurnalista je pro Mertla odrazem zmasovění stran a postupně převažuje; jeho jazyk je více zjednodušující, neodborný, jeho hlavní úlohou je agitace. Vedle těchto, vesměs mladočeských typů podle Mertla krystalizoval rovněž typ politika stojícího v pozadí (za příklad dává Antonína Švehlu), s ním se případně překrývající typ agrárníka a typ dělnického odboráře (Mertl 1933).

Doubek (2011) upozorňuje na specifčnost českého případu, respektive kořenů československého parlamentarismu v parlamentu rakouském a na to, že česká politika 19. století byla do značné míry spojená s požadavkem na posilování parlamentarismu. V něm se odrážely rozdílné postoje českých a německých politických představitelů k parlamentarismu a demokracii. Rakouští představitelé měli preferovat kombinaci demokracie s honoračním principem, spočívající ve výběrovém rozšiřování vládnoucí elity, respektive politických elit. Demokratické principy přijímali, „dokud neomezovaly samu konstrukci státní a mocenské stavby“ (Doubek 2011, s. 13). Čeští představitelé naopak usilovali o rozšiřování možnosti politické participace na nižší společenské vrstvy. Rakouský model parlamentarismu jim neumožňoval efektivně zápolit se zájmy německé menšiny. Navzdory odmítání rakouského

²¹ „V prostředí s nerozvinutým parlamentarismem a se zaostalou politickou kulturou, jako tomu bylo v habsburské monarchii, dokonce noviny s vyhraněnou politickou, ideovou či národní orientací dlouho nahrazovaly poslanecké frakce a kluby“ (Velek 2013, s. 111).

modelu a do jisté míry také útěku k „nepolitické politice“²² se podle Doubka ukazuje nemalá kontinuita, respektive „závislost na rakouské parlamentní zkušenosti“ (Doubek 2011, s. 16).

Mertl se nicméně odvolával především k britskému parlamentarismu směřujícímu k dělbě mocí. Zatímco tradiční britský parlament byl sociálně poměrně homogenní a jeho členové měli reprezentovat jednolitý národní zájem, demokratický parlament se zakládá na skupinové reprezentaci, parlamentáři nezastupují jednotku politického národa, zastupují vždy nějakou dílčí skupinu a její partikulární zájem. Mertl sdílí Michelsův narativ, podle kterého je demokratizace, jejímž zlomovým momentem bylo zavedení všeobecného volebního práva, příčinou zmasovění politických stran a jejich následná – nevyhnutelná – oligarchizace.

Ideologii parlamentarismu v návaznosti na Schmitta líčí jako ideový systém založený na reprezentaci, veřejnosti rozhodování a diskuzi. Reprezentací je přitom míněna reprezentace poměrně úzká, všeobecná, reprezentace jednotného „politického národa“, který v parlamentaristické ideologii zastupuje třetí stav (měšťané). Tato reprezentace není demokratická, reprezentují jen lidé určitého sociálního zařazení, nemusí podléhat přímé volbě a už vůbec ne volbě založené na všeobecném volebním právu. Právě zavedení všeobecného volebního práva (a v některých zemích – ještě hůře – volebního systému poměrného zastoupení) vedlo ke zlomu ve fungování parlamentarismu (např. Mertl 1933). Proměna parlamentů vedla k tomu, že „se přeneslo (...) těžiště politické moci z parlamentu

²² Například k Národní radě české, která tehdy představovala pokus o nadstranickou, národní platformu, „jakési alternativní centrum české politiky bojující za český národní zájem“ (Doubek 2011, s. 14). Tradiční „nepolitické politiky“ v české národní politice před osamostatněním podrobně mapuje především Urban (1982), kde rovněž najdeme podrobnou genealogii českého stranictví před rokem 1918.

do politických stran a mezistranických výborů“ (Mertl 1933, s. 27). Tedy nikoli silný „britský“ parlament jako středobod politiky, naopak koncentrace politiky ve stranách.

Zatímco Michels podle Mertla správně obrátil pozornost na vnitřní strukturu stran²³ a vznik oligarchií, Mertl (1931d) postup oligarchizace rozpracovává podrobněji; podle něj ve stranách s masovým členstvím vzniká organizace ve dvou stupních. Prvním je samotný moment masové reprezentace. Zatímco reprezentace za tradičního, před-demokratického parlamentarismu byla nepřímá, ale univerzální, reprezentován byl tudíž celý „politický národ“, stranická reprezentace je jen sektorová; organizovanost ve stranách se nerovná voličstvu strany, menšina zastupovaných tedy tvoří kandidátku, menšina z této menšiny organizuje stranu. Druhý stupeň spočívá na méně formální dynamice. Stranický aparát zahrnuje místní organizace a několik stupňů delegace až po ústřední výkonné výbory. Taková soustava je podle Mertla natolik rozsáhlá, že se nutně stává neakceschopnou. Rozhoduje proto formální a neformální „užší vedení“, které namísto rozsáhlých a méně efektivních ústředních výborů udává směr jednání strany. „Skutečné“ vedení tak netvoří demokraticky volené místní výbory, ústřední výbory ani poslanci v parlamentu, ale předsednictvo, představitelé strany ve vládě, sekretariát a fundraiseři (Mertl 1931d, s. 20). Ústřední výbory pak rozhodnutí schvalují zpravidla zpětně, pasivně. Prvorepublikové strany se vedle toho vyznačovaly značnou mírou vnitřní disciplíny; stany si dávají pozor, „aby se nedělo nic, co by nebylo v soulase s rozhodnutím stranického vedení“ (Mertl 1938a, s. 26) „Organizace veřejného mínění“,

²³ Obecněji řečeno se Mertl inspiroval Weberem a Michelsem v tom směru, že zaměřil svou vědeckou pozornost od politických obsahů k prostředkům a struktuře stran. Strany pro ně bez rozdílu usilují o moc ve státě a je druhotné, zda prosazují liberální, konzervativní, nacionální, socialistické nebo jiné politiky. V návaznosti na tyto autory formuluje Mertl vlastní weberovské ideální typy.

tedy primární funkce politických stran, je sabotována tímto dvoustupňovým mechanismem.

V souvislosti s potřebnou reformou parlamentarismu a především stranictví se u Mertla opakovaně objevuje myšlenka potřeby aktualizace, uzpůsobování aktuálním potřebám, dalo by se říci *oportunistu* bez nutně negativních konotací. Demokracie je pro Mertla „vládní forma neobyčejně dynamická“ (Mertl 1933, s. 45) a proto, má-li být zachována, musí měnit svou podobu podle toho, jaké funkce musí aktuálně plnit v daný moment.

Bylo by přehnané tvrdit, že Mertl a Michels sdílí všechna relevantní východiska. Na rovině politické ideologie se Michels jeví jako explicitněji kritický vůči demokracii *per se*. Výjimečné nebo Mertlovi příliš vzdálené nejsou ani jeho občasné rétorické výpady vůči demokratické politice („demagog, spontánní plod demokratické politiky“, Michels 1931, s. 24). Michels více akcentuje politickou ideologii založenou na pesimistické sociální antropologii, která byla v druhé polovině devatenáctého století poměrně rozšířená. Konstatuje skutečnost nevyhnutelné oligarchizace demokratické politiky v návaznosti na její organizaci, tedy, v jeho paradigmatu, nevyhnutelné pronikání aristokratického principu do systému, který se zakládal na jemu opozičním principu demokratickém.²⁴ Oligarchizace je pro Michelse odrazem přirozenému lidskému sklonu být veden. Nejčastěji Michels mluví o mase – v návaznosti na tehdy snad ještě módní „psychologie davů“. Tvrdí, že „většina je ráda, najdou-li se mužové, kteří jsou ochotni obstarávat za ně jejich záležitosti“ (Michels 1931, s. 55) nebo že masy mají k vůdcům „pověrečnou úctu“ (Michels 1931 : s. 64). Michels se vzdaluje

²⁴ V této souvislosti je pozoruhodné, že Mertla neprovokuje Michelsova polarita aristokratického a demokratického principu, jejichž věčný spor napříč dějinami připomíná Mertlem opovrhované filosofie dějin.

vlastní analýze, konstatuje sklony vycházející z lidské „přirozenosti“, a naplňuje tak jeden z Mertlových předpokladů pro konstatování vstupu politické ideologie do vědy.

Snad proto se Mertl první poloviny třicátých let před konstatováním tohoto druhu zastavuje. Nabízí se ale otázka, zda tuto pesimistickou antropologii od Michelse nepřejímá implicitně. Na rozdíl od řady dobových kritik politických stran i „státu politických stran“ totiž přijímá „objektivně“ nevyhnutelnou oligarchizaci demokratické organizace. V této perspektivě není příliš překvapivé, že později navrhuje reformy v duchu omezení moci politických stran a demokratického řádu: ačkoli se až do nacistické invaze v březnu 1939 staví za nějakou podobu demokratického zřízení, jeho představa reformy je limitována přesvědčením o neodstranitelném vnitřním defektu demokracie, které převzal z klasické teorie elit a, jak vidíme v posledním velkém „reformním“ pamfletu (Mertl 1938a), nikdy michelsovskou protidemokratickou skepsi nezavrhl. Jistě ji reformuloval: jako může Mertlova *svězákonitost* sociálního jevu vést k nežádoucím proměnám úlohy určité instituce, může vést také k jejich proměně žádoucím směrem. Politické strany se proto mohou změnit k lepšímu. Mertl přiznává masovým politickým stranám určitou možnost vykoupení – pokud přestanou tak docela být masovými politickými stranami. „Železný“ zákon oligarchie tak dostává svému přízvisku. Stává se železným pásem, který uzavírá Mertlovo myšlení bytostně demokratické reformě.

3.2. Československé stranictví a exekutiva

Mertl (1931d, 1938a) rozlišuje systém stran *programových*, systém *dvou stran* (po anglickém a především severoamerickém vzoru), systém stran *osobnostních*

(vůdcovských) a systém *vlády jedné strany* (diktaturu). Pro nás je nejpodstatnější první typ, do kterého řadí Československou republiku.

Tehdejší Československo mělo podle Mertla stranický systém založený na programových stranách. Programové strany, na rozdíl od stran v systému dvou stran, mají program nestabilní a proměnlivý; formulují jej před každým volebním kláním a jsou z programového hlediska poměrně flexibilní a nevyzpytatelné. V systému dvou stran není potřeba příliš často měnit program: politický profil a program je dlouhodobě stabilní, před volbami strany pouze akcentují určitá dílčí, v danou chvíli aktuální témata. Programové strany jsou tedy co do ideových obsahů nestabilnější, proměnlivější a méně předvídatelné. Program má agitační funkci a funkci organizační, je „sbírkou hlavních zásad“ strany (Mertl 1931d, s. 94).

Z podoby stranického systému podle Mertla vychází podoba exekutivy a jejího vztahu k zastupitelským orgánům. Jelikož sám Mertl rád uvádí příklad tehdejší Británie (resp. Anglie), rád bych se u něj na chvíli zastavil. Mertl (1931d, 1938a) srovnává československé a anglické stranictví a pozici exekutivy; anglický kabinetní systém označuje za blízký československému v některých ohledech. Společná je převaha exekutivy nad parlamentem a disciplinované stranictví, které vede k větší míře stability. V Československu podle Mertla nicméně není dostatečně rozvinutá politická veřejnost a panuje silnější sklon k tvorbě širších koaličních vlád, vůči nimž Angličané naopak pocítují odpor.

Anglie se Mertlovi nejeví jako čistý systém dvou stran, který konstatuje ve Spojených státech. Stranictví v Anglii je především slabší, a to proto, že strany „jsou pouze organizačním

důsledkem jiných politických institucí, bez nichž nejsou vůbec myslitelný“ (Mertl 1931d, s. 126). Hlavní smysl politické strany v Anglii je „organizace vládního systému a postavit proti vládní skupině skupinu opoziční“ (Mertl 1931d, s. 127). Anglický parlamentarismus líčí jako silný, nepozoruje rozpor mezi zákonodárnou a výkonnou mocí, který nachází v demokratických parlamentech. Anglický parlamentarismus podle Mertla vede k silné vládě jedné strany, kterou kontroluje silná loajální opozice.

Když v roce 1938 (Mertl 1938a) navrhuje reformu stranického systému, má na mysli právě britský model. Jeho cílem v tuto chvíli není strany zásadně omezit, ale zkrotit jejich vliv a donutit je, aby začaly plnit svou původní funkci: organizovat veřejné mínění a obecněji *sloužit politickému systému*. V požadavku na organizaci veřejného mínění (tedy politické participace občanů) můžeme vidět rozdíl oproti jednoznačně autoritářským elitistům. Československo již nemá být státem stran, ale strany stále mají plnit svůj primární význam: organizovat *démos*. Jedná se o demokracii exkluzivní, demokracii „shora“, ale stále demokracii svého druhu.

Co se exekutivy týče, Mertl na konci třicátých let (Mertl 1938a) formuluje typologii československých vládních koalic. Jedná se o všennárodní koalici, koalici rudozelenou (Tusarovu), koalici občanských stran (bez socialistů a s německými stranami), a „nejširší“ koalici. Sám preferuje třetí z uvedených. Občanská koalice podle Mertla jediná zakládala na programové, ideové blízkosti účastných stran a ze všech koalic byla nejvýkonnější. Současně Mertl s jistým deterministickým pesimismem konstatuje, že nevyhnutelnou výslednicí dosavadních státotvorných procesů je koalice nejširší, v níž „strnulost systému dosahuje vrcholu“ a která doslova „je

výslednicí sil, které vedly k utváření státu stran.“ (Mertl 1938a, s. 41)

Kupříkladu Broklová (1992) rovněž konstatuje, že široká koalice v druhém desetiletí první republiky byla jediná proveditelná; v daném stavu, kdy se roztržitost stranického systému a poměrného způsobu volby scházela s nedostatkem loajální a přemírou neloajální opozice, se jiná koalice z podstaty nemohla udržet. Výsledkem byla koalice silná navenek, tedy vůči parlamentu, ale slabá dovnitř. Snad paradoxním důsledkem roztržitosti je pak Mertlova „strnulost“, uzavřenost, mrtvolná stabilita, ze které nemůže vzejít téměř žádná politika, která není opatrným kompromisem. Broklová uvádí, že „otevřený systém 20. let se ve 30. letech uzavíral.“ (Broklová 1992, s. 39) a shoduje se rovněž v hodnocení „občanské“ koalice. Podle Mertla se jednalo o jedinou koalici založenou na programové blízkosti stran, tudíž koalici nejvíce ideově fundovanou, a koalici ze všech nejvýkonnější. Broklové se zase jeví jako „jediná vláda pravicově orientovaná a tudíž také jednotná v politickém smyslu.“ (Broklová 1992, s. 41)

Mertlova kritika stranického systému nebyla rozhodně ojedinělá; pro naše téma je myslím vhodné nahlédnout do díla jeho kolegy a příznivce demokratické ideologie, Edvarda Beneše. Beneš konstatuje, že: „Nejvážnější události politické ve všech státech evropských během války a po válce se dají redukovat na krizi demokracie a parlamentarismu“ (Beneš 1924, s. 3) a politickým stranám vytýká zájmovost a popírání individuality straníků. Obojí souvisí s mocí stranických sekretariátů a hierarchickou až oligarchickou strukturou stran (Beneš 1920). Strany, především prostřednictvím stranického tisku, podle Beneše vyvolávaly a jitrily společenské konflikty.

Krise stranictví byla nicméně pro Beneše odrazem krize hlubší, a to krize legitimní autority. Demokracie vyžaduje princip autority, která je uznaná těmi, kdo se jí mají podřizovat. Moderní demokracie se nezakládají na vnučení autority „jedním absolutním pánem (absolutní monarchism), ať mocí náboženskou (theokracie), ať určitou kastou lidí (oligarchie, aristokracie)“ (Beneš 1924, s. 8). Právě snaha o to, aby autorita dokázala vynutit poslušnost pravidlům a současně zůstala legitimní, měl být hlavní úkol a největší nesnáze moderních demokracií.

Beneš připouští rovněž tendence ke vzniku oligarchie, a to téměř v rozsahu Michelsové nebo Mertlově. „Ve stranách tvoří se vyloženým postupem oligarchie, která se přirozeně přenáší do parlamentu.“ (Beneš 1926, s. 27) Podle něj se nicméně jedná o nesnáz, která je „přechodní a dočasná“ (Beneš 1926, s. 28). Cílem je najít způsob, jak by se princip autority mohl uplatňovat bez závislosti na oligarchické struktuře politických vůdců.

Zcela zásadní je pro tento účel výchova nového občana, který dostojí nárokům demokracie a současně generovat takové vůdce (nositele demokratické autority), kteří nežádoucí tendence nebudou podporovat. Nejpozději zde se Beneš s Mertlem rozchází. Beneš hlásá „stálý a nekonečný boj o vytvoření demokratických vůdců, kteří by dovedli uplatňovat autoritu státní cestami neabsolutistickými a nearistokratickými tak, aby autorita ta byla svobodně a ráda přijata od širokých mas lidu.“ (Beneš 1926, s. 33). Benešovy závěry jsou závěry přesvědčeného obhájce demokratické politické ideologie založené na progresivismu a dějinném i antropologickém optimismu. Jak sám uzavírá, „Demokracie jsou lidé; musíme žádat spíše demokratické vůdce nežli demokratické instituce a opatření.“ (Beneš 1926, s. 47)

Mertlovi se primárně nejedná o naplnění demokratického ideálu, nýbrž o silný a funkční stát, který by z funkcionálních důvodů měl být demokratický, Beneš je přesvědčený o ideji demokracie. Jedná se o konflikt elitismu s demokratickými prvky s demokratismem jako politickou ideologií. Autoři se vymezují vůči podobným jevům (strany společnost rozdělují, jednájí ve vlastním zájmu, mají příliš veliký vliv na politické uspořádání, apod.). Jenže zatímco Mertl chtěl vidět podle svých představ *fungující* stát jako organizační jednotku společnosti a strany jako organizační jednotky veřejné vůle, Beneš chtěl demokratickou republiku, otevřenější strany a občansky aktivní masy. Beneš žádá, aby byly masy vychovávány k demokratickému politickému jednání, Mertl žádá, aby byly efektivněji organizovány. Organizační funkce je pro Beneše svým způsobem přechodná, cílem je aktivizace mas a demokratizace společnosti.

Již v průběhu třicátých let se Mertl více či méně explicitně vyjadřuje pro omezení počtu politických stran a přiblížení se britskému modelu: dvojstranickému systému s většinovým volebním systémem o jednomandátových obvodech. Krátce před mnichovskou krizí nicméně nejspíše formuloval své představy.

Pro zachování soutěživého stranického systému Mertl (1938a) navrhoval například změnu volebního systému z poměrného na většinový s malými volebními okresy, od čehož si slíboval snížení míry roztržitosti československého stranictví. Dále prosazoval přísnější kontrolu politických stran – jejich zahraničních styků, hospodářských a jiných zájmů, a naopak stranám znemožnit zásahy do státní správy. Vedle depolitizace státní správy, která ostatně začala už za Švehlovy vlády, navrhoval depolitizaci odborového hnutí. Strany měly

konečně plnit své primární funkce, tedy „organizovat veřejné mínění“ (Mertl 1938a: 58–9) a vychovávat politické vůdce. S druhou z uvedených funkcí souvisí Mertlem vyhlášený trend k posílení spolupráce s odborníky a s „výměnou generací“ (Mertl 1938a, s. 62) – strany měly vtáhnout více mladých lidí. Přes tendence k depolitizaci, elitizaci a omezování politického stranictví byl Mertl v této době ještě zastáncem omezené soutěže; stranictví neodmítá, naopak v něm za splnění určitých podmínek vidí jediný způsob organizace zájmů ve společnosti.

Kromě stranického a volebního systému bylo podle Mertla rovněž záhodné reformovat – především odpolitizovat – byrokratický aparát. Mertl ostatně pojímá moderní stát mimo jiné jako důsledek osvícenské, respektive „osvícensko-absolutistické“ byrokracie. Byrokratický aparát je pro něj vykonavatelem politiky, kterou formuluje mocenská složka státu. Demokratický ideál představuje státní ideologii, která má tendenci prosazovat se rovněž v byrokratickém aparátu. Jako výkonná složka státu nutně odráží také státní ideologii. Pro posílení efektivity státu by mělo dojít k depolitizaci státní správy nikoli ve smyslu odstranění ideologie ze správy, ale odstranění přímých politických vlivů, silnější ochranu před nimi, zamezení, aby si politické strany dosazovaly do byrokratického aparátu „své“ lidi.

Mertlův příspěvek k politické sociologii tehdejšího stranictví byl nepochybně přínosný v tom směru, že potlačil výsloveně historizující výklady a obracel pozornost ke strukturně-funkcionální analýze. Jako žák Maxe Webera a autor ovlivněný antiideologickou tradicí a marxistickou kritikou ideologie hlásal obrat ke struktuře a fungování stran. Politické strany neměly být nadále zkoumány výhradně jako výslednice cesty, kterou ušly od svého vzniku ani neměly být posuzovány

čistě na ideové rovině konkrétních obsahů. O stranách se mělo uvažovat jako o organizacích, jejichž politické výstupy do značné míry vychází z vnitřních struktur rozhodování, alokace pravomocí a prostředků.

Ve snaze o kombinaci nenormativní analýzy a plánu neideologických reforem se nicméně, domnívám se, dostal do pasti nepřiznané ideologie, kdy své ideologické zakotvení blízko elitismu a jím samým kritizované „pesimistické filozofii dějin“ nedokázal reflektovat a místo toho se ukrýval za stále skloňovanou objektivní „funkčnost“ jako jediným principem, který má analytik a reformátor sledovat. Nemyslím, že lze souhlasit s Hanákem (2007), že Mertl „si až do konce udržuje nenormativní sociologii“ (Hanák 2007, s. 237) a proto byl schopný brilantní analýzy, ale v praktickém upotřebení svého přístupu se stal oportunistickým nástrojem libovolné moci. Taková teze se mi jeví jako příliš zjednodušující. Mertlův věčný útek před normativitou a ideologií jej ale, domnívám se, k určitému oportunismu dohnal. Nakonec je tak i jeho obhajoba demokracie oportunní a závislá na ideologii funkčnosti: „Otázka vládní formy není v prvé řadě otázkou světového názoru, nýbrž otázkou vhodnosti a praktické upotřebitelnosti pro určitý stát v jeho jedinečné historické situaci.“ (Mertl 1938, s. 56)

Tento citát myslím napovídá, proč Mertl krátce poté, co vydal spisek *Co s politickými stranami?* (Mertl 1938a), otáčí a v článku *O autoritativní demokracii* (Mertl 1938b) se přiklání k autoritářsko-elitistickému konceptu, stranický systém prohlašuje za přežitý, navrhuje téměř zrušit stranickou soutěž a souzní s návrhem vytvořit Stranu národní jednoty. Právě hledání jednoty v silném, autoritářském státu, dovede Mertla k opuštění nebo přinejmenším dočasném odstavení demokratických ideálů.

3.3. Mertlova rekonstrukce silného státu

3.3.1. Fridrich II. a Machiavelli

Nedomnívám se, že Mertlovy reformní návrhy, jakkoli se mohou jevit jako vnitřně sporné a proměnlivé, postrádají jednotící vnitřní logiku. Abychom ji porozuměli, musíme opět uvažovat o Mertlově díle jako celku, který se sice vyvíjí, ale v němž zůstává několik vůdčích motivů. V předchozí kapitole jsem se věnoval některým z nich: Mertlově michelsovskému chápání masové demokracie a masového stranictví, a idealizace systému dvou stran s omezeně demokratickým řádem. Nyní se budu věnovat dalšímu motivu, kterým je soustavné hledání politické jednoty. Mertlův oportunismus je myslím vysvětlitelný autentickou snahou o nalezení politické jednoty, která by překonala partikularismus a v níž by mohly probíhat dílčí demokratické diskuse a spory. Zejména po Mnichově Mertl hledá novou politickou jednotu a v posledním – snad zoufalém – pokusu ji nachází v nacionalismu, který do té doby v jeho díle hrál zcela marginální úlohu. S mírnou nadsázkou si dovoluji tvrdit, že Mertl se v době všeobecné krize snažil sehrát roli blízko Machiavellimu či Hobbesovi, kteří – každý v jiném období „rozpadu hodnot“ a politické nestability – podle Mertlovy interpretace formulovali oportunní filosofie zastřešující jednoty. Podobně jako Hobbes ji Mertl nachází v silném a stále silnějším státu.

Mertlovo ideologické zakotvení se stává zjevnějším, když se podrobněji věnujeme jeho uvažování o státu a autoritě. Domnívám se, že v této souvislosti najdeme především dva proudy politického myšlení, z nichž lze dovodit Mertlův pozdní příklon k modelům stále omezenější demokracie až k autoritářství. Jedním je filosofie silného státu, kterou Mertl

sám vymezuje počínaje Thomasem Hobbesem a v jisté podobě jej pro Mertla inspirativním způsobem oživuje například Schmitt. Druhým je již zmíněný elitistický přístup k politické organizaci, reprezentaci a úloze ideologie či mýtu v politickém životě. Myslím, že v kombinaci těchto dvou politicko-sociologických tradic a jejich skrytě ideologickém, ostentativně „funkčním“ uchopení lze hledat kořeny Mertlových mírně chaotických a do jisté míry protichůdných reformních návrhů v době hrozícího (a následně hmatatelného) rozpadu samostatné republiky.

Po okupaci Československa se Mertl více věnoval reflexi evropského politického myšlení. Rád bych se nyní věnoval především předmluvě k *Leviathanovi* (Mertl 1941) a úvodní studii k sebraným spisům Fridricha Velikého (Mertl 1940). Myslím, že nám mohou posloužit jako ilustrace k části textu, která se týká Mertlova příklonu k silnému, až totálnímu státu.

Friedrich II. byl podle Mertla zprvu osvícenský humanista a filosof, „vzácný případ onoho filosofa na trůně, o němž snil Plato“ (Mertl 1940, s. 9), který se snažil formovat svět podle humanistických ideálů. Mertl zdůrazňuje, že se tak dělo „v době příjemného života na zámku v Rheinsbergu“ (Mertl 1941, s. 16), tedy dříve, než se Fridrich stal státníkem, a připravuje tak čtenáře na kontrast se zkušeností praktické politiky a z ní vyplývající změny přístupu k politice a vlastní úloze panovníka. *Antimachiavelli* byl inspirován Voltairem, jednalo se o snahu konstruovat prototyp vladaře mírného, humánního a čestného. Již brzy se však mladý Fridrich střetl s „machiavelliánskou“ realitou světové politiky, manifestovanou v osobě kardinála Fleuryho, jehož měl pohrdlivě nazývat „Machiavellim v kutně“ (Mertl 1940, s. 17) a který stál v pozadí sblížení Rakouska a Francie proti Prusku. Mertl se snaží Machiavelliho rehabilitovat

jako autora, který chtěl postihnout skutečné fungování politiky. Za zásadní považuje právě spor vzdělaného, bádajícího Fridricha plného „mladického nadšení pro osvícenské ideály humanity a míru“ (Mertl 1940, s. 20) s budoucím státníkem Fridrichem, který „postaví ideál svrchovaných zájmů státu nad všechny ostatní“ (Mertl 1940, s. 20). V *Antimachiavellovi* převládá figura panovníka jakožto *nevyššího služebníka svého lidu*, který byl ke své úloze předurčen výjimečnými schopnostmi a vnímavostí, nad figurou panovníka „z boží milosti“ nebo pouhého pokračovatele dynastie (tj. muže k panování předurčeného pouhým následnictvím).

Osvícenští absolutisté podle Mertla reagovali na krizi hodnot: ve Friedrichově době se rozpadal feudální řád spojený s katolictvím a „svět teprve hledal novou orientaci a nový společenský systém“ (Mertl 1940, s. 20), novou jednotu. Tu mu měl nabídnout osvícenský absolutismus, který postavil na první místo stát a v zájmu jednoty nezpochybnitelného vládce. Absolutistický vladař měl vyžadovat naprostou poslušnost, ale činit tak výlučně v zájmu poddaných. Mertl osvícenským absolutistům vytýká přílišnou odtrženost od lidu a nadměrnou koncentraci na skupinu výjimečných, vzdělaných rádců. Toto zřízení bylo pro Mertla příliš elitářské. Zde opět vidíme, že Mertl stále zápolil s otázkou řízení masové společnosti, připouštěl význam veřejného mínění. Osvícenský absolutismus podle něj ztroskotal na tom, že se skupina vyvolených příliš odtrhla od zbytku společnosti, resp. národa a „celý národ zůstával pouze pasivním objektem jejich péče“ (Mertl 1940, s. 22), zatímco pro moderní stát je nezbytné národ nějakým způsobem do politiky angažovat. V souvislosti s touto tezí se Mertl dokonce dotýká rozpadu demokratických režimů v tehdejší Evropě – rozpor mezi vzdělanými, výjimečnými vládci a pasivním lidem měly „zdědit“ také evropské

demokracie; klade si otázku, jestli právě tato odtrženost od lidu nezpůsobila „brzké vyžití a rychlý úpadek evropských demokracií“ (Mertl 1940, s. 23).

Krom určitých věcných námitek a rozdílných ambicí se podle autora Friedrich a Machiavelli vlastně v jádru shodují – Friedrich podle Mertla jen upadl do pasti normativního myšlení a nepřipouští si, že Machiavelliho *Vladař* je dílo především deskriptivní, „objektivistické“. Mertl vyzdvihuje Machiavelliho induktivní metodu a konstatuje, že bádá „nezatížen žádným předem pojatým filosofickým systémem“ (Mertl 1940, s. 29). Friedrich byl naopak v době psaní *Antimachiavella* zatížen idealismem, apriorním myšlením a neodvozoval svůj světónázor od dobové reality.

Friedrich jako panovník se nejprve soustředil na reformní činnost, rozvoj kultury, omezení cenzury. Byrokratický aparát a armádu, které zdědil a které se staly základem silného, moderního Pruska, nijak neoslabil a disciplínu v nich spíše utužoval. Postupně se podle Mertla Machiavellimu stále více blížil, jako panovník tvrdě jednal v zájmu svého státu a nevyhýbal se válečným konfliktům.

Machiavelli jako filosof silného státu a Friedrich jako jeho teoretik i vykonavatel se tak nakonec v zásadě shodovali; rozpory mezi *Vladařem* a *Antimachiavellem* jsou podle Mertla dány Friedrichovým mládím a idealismem, případně nesprávným pochopením Machiavelliho textu.

Ačkoli jsem avizoval, že otázku Mertlova kolaborantství v této práci probírat nemíním, nelze zcela opomenout propagandistický rozměr výše probírané předmluvy. Mertl totiž nakonec vytváří paralelu mezi osvícenským absolutismem a

totálním státem, čímž nacionálně-socialistickému státu buduje historický předobraz. Německo Friedrichovo porovnává s tím nacistickým. Rozdílný je sice důraz na lidovou pospolitost národa, „přesto však při bližším zkoumání dospějeme k poznání, že v dnešním národně socialistickém Německu mocně ozývají tradice epochy friedriciánské, která tak bohatou měrou přispěla k obrodnému procesu, z něhož vznikla Velkoněmecká říše.“ (Mertl 1941, s. 60) Vyzdvihuje německé sociální reformy, skutečnost, že naplňují „zákon činu“ (Mertl 1941, s. 61).

3.3.2. Thomas Hobbes

Hobbes, slovy Mertlovými „první systematický politický filosof anglický“ (Mertl 1941: 9) je pak především hlasatelem – a velmi schopným obhájcem – silného státu jako záruky individuálního blahobytu. Hobbes se pro Mertla stal jistým vzorem vědce a politika v době krize. Jeho původním zájmem byly vědy přírodní a snažil se konstruovat systém, který by byl odolný vůči otřesům, které zažívala tehdejší Anglie. Právě hrůza z občanské války a nestability je podle Mertla v jádru Hobbesova hledání pevného řádu, který Hobbes nachází v absolutní moci státní a panovníkově.

Hobbes je současně oportunistou pokud jde o dílčí podobu státního zřízení. Specifika daného zřízení jsou vedlejší – Hobbesova teorie sueverenity se podle Mertla vztahuje „ke státu vůbec bez ohledu na jeho vládní formu“ (Mertl 1941, s. 16); v Hobbesovi současně vidí myslitele, který se řídí principem účelnosti a v zájmu naplnění rámcové koncepce politiky se ochotně přizpůsoboval aktuální situaci v napjaté a konfliktní Evropě.

Mertl i zde nachází předobraz moderního totalitního státu: pokud je panovník a jeho aparát schopný zajistit ochranu a stabilitu, je povinností občanů absolutní poslušnost. Oné absolutní moci je třeba v zájmu zamezení sporů vyvolaných privátními fanatismy. Mertl vyzdvihuje, že Hobbes měl „pesimistický názor na přirozenou povahu člověka“ (Mertl 1941, s. 22).

Hobbesovská poslušnost státní moci nebyla samozřejmá; k fiktivnímu ustavení moci dochází na základě nepsané dohody (kontraktu). Jednotkou je Hobbesovi individuum, které se dobrovolně stává součástí celku. Nemá žádná přirozená práva, protože, jak uvádí Mertl, „před vznikem svrchované moci neexistuje podle něho žádné právo, ba ani mravnost, obojí dává lidem teprve ten, kdo má svrchovanou moc“ (Mertl 1941, s. 24).

Nelze říci, že by Mertl byl k Hobbesovi nekritický. Vytýká mu deduktivní metodu a ahistorickou konstrukci *původního stavu*. Správný společenský badatel si dle Mertlova názoru nemůže vytvářet obraz dávné společnosti na základě odhadu, musí vycházet z konkrétních poznatků. Nicméně se píše rok 1941 a Mertl v tuto chvíli již dávno není objektivním, weberovským pozorovatelem, který zavrhuje veškeré hledání „správných“ řešení, v této době dělá již totéž, co podle něj dělal Thomas Hobbes: hledá „vyšší, nadřazenou autoritu, která by světu dávala pevný společenský řád“ (Mertl 1941, s. 31). Mertl konstatuje, že „Hobbes poznal, že moc musí předcházet právu,“ ale současně, že „moc, která by podkopávala právo, jež sama vytvořila, směřovala by k vlastnímu sebezničení“ (Mertl 1941, s. 47). Již z Mertlovy volby slov (například příznakového *poznal*) lze snad dovodit, že právě v konstrukci autoritářského státu se Mertl inspiroval, podobně jako se v druhorepublikové a protektorátní realitě sehrát roli jakéhosi „českého Hobbese“. Ve

vztahu k totálnímu státu si drží zřetelnější odstup, například v otázce cenzury u Hobbese spatřuje předzvěst pozdějšího totálního státu, „který záměrně usměrňuje myšlení lidí a celý kulturní život“ (Mertl 1941, s. 38), ale tento moment – na rozdíl od jiných – v Hobbesově díle nevyzdvihuje jako hodný následování.

3.3.3. „O autoritativní demokracii“

Mnichovská krize přinesla zlom nejen ve vývoji Československé republiky, ale brzy rovněž v reformních představách Jana Mertla. Zatímco v brožurě *Co s politickými stranami* (Mertl 1938a) ještě nastiňuje reformu směrem k britskému modelu dvou silných stran, ale dosud v intencích pluralitní demokracie, v článku „O autoritativní demokracii“ (Mertl 1938b) již navrhuje výrazně více autoritářský scénář.

Rataj (1997) důkladně líčí pomnichovské vzepětí konzervativní a nacionalistické pravice, pro kterou se krize české státnosti stala příležitostí pro vyřízení účtů s progresivistickou a liberálně demokratickou elitou. Stále více se volalo po politickém „stmelení“. „Politické stmelení znamenalo především zjednodušení rozbujelého politického stranictví a celkové funkční oživení politického systému zděděného z první republiky“ (Rataj 1998, s. 16). Rataj ostatně tvrdí, že rovněž Beneš, který již dříve volal po omezení počtu politických stran, sám připouštěl určité omezení pomnichovského politického systému, které by vedlo k silnější jednotě. Především ve slavném rozhlasovém projevu, kdy oznamoval svou abdikaci, měl vyzývat k „přizpůsobení se“; v obraně západní demokracie před nacistickou a fašistickou hrozbou měl připustit omezení vnitrostátní politické soutěže.

„Probuzení“ tradicionalistických a krajně pravicových sil vedlo k ustavení autoritářského režimu se zcela dominantní exekutivou Rudolfa Berana a diskurzem poslušnosti a pořádku zajišťovaného libovolnými prostředky (Rataj 1998).

„Autoritativní demokracie“ je pak určitý eufemismus pro režim omezené politické soutěže a veřejného mínění a se silnými korporativistickými prvky. Režim nacionalistický, explicitně odmítající čechoslovakismus, masarykovskou „humanitní“ tradici a se silným vlivem konzervativně katolických kruhů. Ačkoli formálně byly zřízeny dva politické subjekty, a to pravicová Strana národní jednoty (dále SNJ) a Národní strana práce (dále NSP), první z uvedených vládla téměř neomezeně a druhá nemohla plnit ani úlohu loajální opozice, k níž byla zřízena. Rataj (1998) líčí útoky proti NSP jak ze strany českých fašistů, tak představitelů SNJ. „Autoritativní demokracie“ přezvala prvky diktatury a o tom, zda vůbec lze mluvit o demokracii, se dodnes vedou spory.

Mertlův podíl na formování druhorepublikového zřízení byl pravděpodobně méně významný, než si přál, nicméně v době ustavování SNJ a nového režimu vystihl jeho podstatu a učinil při tom rozhodující krok směrem od svých dřívějších reformních postojů.

Jestliže Mertl již v předchozích dílech – a především v textu výše připomenutém (Mertl 1938a) – směřoval od nenormativního studia sociálních jevů k občanskému angažmá, uvedený článek představuje čistě politický akt. Nikoliv náhodou článek nenapsal do odborného žurnálu, ale do *Studentského časopisu*: text je vysvětlující a persvazivní, Mertl promlouvá k mladým, vysvětluje jim svá východiska, význam tehdejší krize a jejího řešení, tedy „autoritativně demokratického“ zřízení.

Užívá neoborný jazyk, obrazná přirovnání („hot a čehý“, „kára se zastavila“, Mertl 1938a, s. 138), mobilizuje pro nový pořádek.

Mertl v poměrně krátkém článku apeluje na čtenáře, aby dohlédli „národní pohromu“, díky které „ukázaly se také jasně všechny nedostatky našeho vnitropolitického systému“, především „přežilost stranicko-politického systému, který národ rozděloval v zájmové skupiny“ (Mertl 1938b, s. 138). Narušení integrity republiky vyneslo na světlo hlubší, dlouhodobý problém, kdy se místo zájmu celku – státu – stavěl do potřebí partikulární, skupinový zájem.

K vleklé krizi, kterou, jak jsem již poukázal, líčil Mertl jako vlastní první republice od jejího ustavení jakožto státu stran, se přidal „otřes“, „převrat“, který vyžaduje rychlé a rozhodné jednání. Mertl tedy jedná a rozhoduje se k radikálnímu posunu ve svém reformním programu. Volá po přehodnocení – přehodnocení, nikoli „odhození“ – ideálů demokracie; ta se zakládala na svobodě jednotlivce, ale dala vzniknout systému „disciplinovaných politických stran“. Tento systém potlačoval jednotlivce a současně „nevytvářel jednotnou vůli státního národa“ (Mertl 1938b, s. 138).

Prioritou je tedy přehodnocení politického systému, nikoli převzetí jiného, například fašistického. „Otázka, před níž dnes stojíme, nezní tedy fašismus, či demokracie, nýbrž jak zařídit, abychom svou národní vládu učinili dostatečně výkonnou, pružnou a odpovědnou“ (Mertl 1938b, s. 139). Mertl vidí klíč v popření liberálního základu československé demokracie. Nikdy nebyl liberál a jeho výpady vůči liberalismu se během let jen stupňovaly – formulace o „neschopnosti“ liberalismu nacházíme ve starších i pozdějších dílech (např. Mertl 1939) – a

nejen v mírně servilních textech o nacistickém Německu. Politický liberalismus v první řadě rozbíjel jednotu svým individualistickým důrazem a vytvářel podhoubí pro tvorbu neformálních struktur, čímž měl rozměňovat osobní odpovědnost reprezentantů lidu.

Právě „odpovědnost“ a „kázeň“ měly být základem autoritativní demokracie. Nová, omezená demokracie se měla „poučit z pracovní výkonnosti diktatur“ (Mertl 1938b, s. 139), současně však zachovat časově omezený výkon moci vůdců a jejich svobodnou volbu a nejspíš si podle Mertla měla ponechat také některé další rysy liberálních demokracií jako je určitá míra svobody slova, vyznání nebo bádání. Politika ve smyslu výkonu autority se měla nadále řídit přeformulovaným demokratickým ideálem, měla být odpovědná, ale nezpochybnitelná, mocenská elita se měla stát „výrazem jednotné a silné národní vůle“. Mertl vzkazuje občanům, že odpovědnost elity a kázeň masy vyvedou Československo z těžkostí, které tehdy prožívalo, že s ním zvládne „těžké zkoušky“, které před ním ležely.

V kontextu Mertlova díla – a především díla jen o několik měsíců předcházejícího – vyznívá mišlím poměrně nepřesvědčivě, že by Mertl opravdu považoval model autoritativní demokracie za minimální variantu parlamentní demokracie inspirované britským stranickým systémem. Druharepublikové zřízení se stranickým systémem Strany národní jednoty a Strany práce, jehož architektem byl ostatně spíše než Mertl katolický ultrakonzervativec Vojtěch Scheinost, a s krajní autoritou politických vůdců, explicitně uvádí jako systém s prvky diktatury a totálního státu. Představuje je jako dočasný ústupek nárokům bouřlivé doby, který má svůj pozitivní náboj (konečně překoná zhoubné liberalistické základy československé demokracie) a s trochou štěstí ustoupí návratu

k jistému modelu „přehodnocené“ demokracie. Nicméně se obávám, že Mertlům článek znamená moment, kdy se již záchrany demokracie vzdal.

Další zlom v Mertlově díle přinesla okupace Československa 15. března 1939, která ukončila sto šedesát sedm dní trvající experiment s autoritářskou demokracií známý jako druhá republika. Z Mertlových textů po invazi je znát, že „základ“, který si po třicátá léta uchovával, vzal za své. Pokud zůstává vůbec něco z Mertlovy původní ideologie, je to snaha o jednotu pod silným státem, tentokrát již státem totálním. Nacionální kolektivismus možná byl posledním útočištěm pro teoretika omezené, iliberální demokracie. Výše uváděné výlety do dějin politického myšlení, zdá se, nechávaly určitý prostor pro pokračování svobodného politického uvažování, také proto mezi nimi a Mertlem třicátých let lze najít alespoň dílčí kontinuitu. Mertlovy analýzy tehdejšího Německa již nejsou příliš nápomocné už pro jejich služebnost (Mertl 1939). V příspěvku „Ideologie nacionálního socialismu“ ve sborníku *Dnešní Německo* (Mertl 1939) uvádí klíčové zdroje nacionálně socialistické ideologie: politický romantismus a osvícenský racionalismus. Racionalismus ve smyslu víry v racionálního aktéra (voliče) začíná ztotožňovat s nenáviděným liberalismem a klade důraz na význam mýtů, tedy na iracionální součást politiky. Nacismus především oživuje ideu národní pospolitosti a vytváří totální národní stát. V Mertlově komparaci pak spočívá hlavní rozdíl mezi nacismem a fašismem v tom, co která ideologie považuje primárního jednatele – v německém případě je to národ, v případě fašismu je to stát, který národ vytváří. Svým uchopením státního zájmu jako nejvyšší hodnoty má fašismus navazovat tradice římské říše.

4. Závěr

Tento nutně zjednodušený, stručný narativ mi spolu s uvedením příslušného kontextu dovoluje přistoupit k závěrečnému shrnutí Mertlovy politické ideologie, která – skrytě či otevřeně – informovala jeho dílo.

Domnívám se, že v Mertlově díle se schází několik vzájemně protichůdných prvků. Jako nenormativní sociální vědec chtěl popisovat skutečnost, činil tak ale na základě pesimistického přístupu k mechanismům společenské organizace. Jako reformátor chtěl uchránit určité prvky prvorepublikové demokracie, ale bez toho, aby se přihlásil k demokratické ideologii. Kvůli hluboké nedůvěře k masové organizaci tíhl k autoritářským receptům a nakonec ke vzývání silného, snad až totálního státu jako poslední záruky pořádku a jednoty.

Na závěr si dovoluji neodbornou poznámku. Téma totiž považuji za relevantní i z důvodů, které přímo nesouvisí s akademickou prací. Myslím, že mnohé z Mertlovy kritiky, z myšlení, kterým se nechal ovlivnit a z cest z krize, které hledal, se znovu vrací do současné debaty. Téměř všudypřítomný diskurz krize a nedůvěry v politické organizace snadno může vést k novému volání po jednotě a řádu a snahy „zachraňovat“ demokracii při hluboké nedůvěře v existenci demokratického lidu může vést k autoritářským, kvazi-demokratickým, liberálním hybridům, jaké se, bohužel, v současné Evropě již formují.

Pokud jde o budoucí akademickou práci, bylo by myslím přínosné věnovat se zde načrtnutým motivům a dalším prvkům elitistického myšlení o moderní demokracii, především o moderní demokracii v údajné krizi. Nejen proto, že již

v současnosti vznikají síly, které si například pod heslem „realismu“ osvojují a převrací elitistické prvky, ale také prohledání interpretací, které by převedly důraz z elitistického pesimismu ke kritice s emancipačním potenciálem.

Seznam použité literatury

Beneš, Evar. (1924). *Nesnáze demokracie: Řeč pronesená v cyklu přednášek O demokracii sdruženými kulturními organisacemi v Praze*. Praha: Svaz národního osvobození.

Beneš, Edvard. (1920). *Povaha politického stranictví*. Praha: Vydáno péčí Ministerstva školství a národní obrany ve stát. škol. Knihoskladě.

Broklová, Eva. (1992). *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Doubek, Vratislav. (2011) Předpoklady československého parlamentarismu. In Doubek, Vratislav, Polášek, Martin (eds.): *Parlament v čase změny*. Praha: Akropolis 2011, s. 7–17.

Fischer, Josef Ludvík. (2005). *Krise demokracie*. Praha: Karolinum.

Gebhart, Jan, Kuklík, Jan. (2004) *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha, Litomyšl: Paseka.

Hanák, David. (2007). *České konzervativní myšlení (1789–1989)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Heywood, Andrew. (2005) *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia (přeložil Zdeněk Masopust).

Chalupný, Emanuel. (1945). *Logika věd*. Praha: Jan Pohořelý.

Jodl, Miroslav. (1994). *Teorie elity a problém elity*. Praha: Victoria Publishing.

Mertl, Jan. (1937a). *Byrokracie. Studie politicko-sociologická*. V Praze: Orbis.

Mertl, Jan. (1938a). *Co s politickými stranami?* Praha: Jan Laichter.

Mertl, Jan. (1940). Fridrich Veliký, filosof a státník. In Fridrich II. *Z politických spisů Fridricha II., krále pruského*. Praha: Melantrich

Mertl, Jan. (1933). Ideologie parlamentarismu a naše doba. In *Volební reformy: Tyto přednášky byly prosloveny v semináři o volební reformě, pořádaném 1. a 2. dubna 1933 Svazem národního osvobození*. V Praze: Knihovna Svazu národního osvobození.

Mertl, Jan. (1931a). Ideologie v dnešní politice I. *Sociální problémy*, roč. 1, č. 1, s. 21-29.

Mertl, Jan. (1931b). Ideologie v dnešní politice II. *Sociální problémy*, roč. 1, č. 2, s. 101-111.

Mertl, Jan. (1931c). Ideologie v dnešní politice III. *Sociální problémy*, roč. 1, č. 3, s. 207-214.

Mertl, Jan. (1938b). O autoritativní demokracii. *Studentský časopis*, roč. 18, č. 4, s. 138–139.

Mertl, Jan. (1931d). *Politické strany. Jejich základy a typy v dnešním světě*. Praha: Orbis.

Mertl, Jan. (1937b). Robert Michels zemřel. *Sociální problémy*, roč. 5, č. 2, s. 141–144.

Mertl, Jan. (1934). Soustředování politické moci. *Sociální problémy*, roč. 3, č. 3, s. 191-207.

Michels, Robert. (1931). *Strany a vůdcové*. Praha: Orbis (přeložil Karel Hoch).

Mertl, Jan. (1941). Tomáš Hobbes – filosof silného státu. In Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Praha: Melantrich 1940 (přeložil Josef Hruša).

Mosca, Gaetano. (1939). *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill Book Company (přeložila Hannah D. Kahnová).

Nešpor, Zdeněk. (2012). Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností?. *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 2, s. 343–365

Nešpor, Zdeněk. (2007). *Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Nešpor, Zdeněk. (2011). *Republika sociologů*. Praha: Scriptorium

Pareto, Vilfredo. (1935). *The Mind and Society. The Treatise on General Sociology. Volume I: Non-Logical Conduct*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Pehr, Michal. (2014). Chvála a kritika prvorepublikové demokracie. *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 5, č.1, s.121–134.

Pehr, Michal. (2011). Návrhy české pravice na reformu československého parlamentu v době první republiky. In

Doubek, Vratislav, Polášek, Martin (eds.): *Parlament v čase změny*. Praha: Akropolis, s. 45–75.

Petrusek, Miroslav. (2007). K recepci díla Maxe Webera ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis*, roč. 43, č. 2, s. 446–455.

Petrusek, Miroslav. (2013). Mosca a Michels – „outsideři“ politické sociologie? Politická formule a železný zákon oligarchie. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 1., s. 149–162.

Rataj, Jan. (1997). *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum, 1997.

Sica, Alan. (1990). *Weber, Irrationality and Social Order*. Berkley: University of California Press.

Schmitt, Carl. (2013). *Pojem politična*. Praha: OIKOYMENH (přeložil Otakar Vochoč).

Urban, Otto. (1982). *Česká společnost 1948–1918*. Praha: Svoboda 1982. 690

Urválek, Aleš a kol. (2009). *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Velek, Luboš. (2013). Organizace tisku českých honoračních stran 1861–1941 na příkladu národní strany svobodomyšlné (mladočechů). *Studia territorialia*, roč. 18, č. 1–2, s. 109–140.

Weber, Max. (2009). *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: OIKOYMENH (přeložil Miloš Havelka).

Weber, Max. (1929). *Politika jako povolání*. Praha: Orbis
(přeložil Jan Mertl).

Znoj, Milan, Havránek, Jan. (eds.). (1995). *Český liberalismus.
Texty a osobnosti*. Praha: Torst.